

ních jednotek". V této souvislosti vyzdvihuje nezbytnost zkvalitnit spolupráci mezi oblastním a územním plánováním, která přispěje k další prostorové homogenizaci životní úrovně obyvatelstva.

Také ostatní příspěvky analyzující vývoj demografických jevů jsou inspirující. Díky preciznosti jednotlivých ukazatelů a dlouhodobým časovým řadám (zhruba v rozpětí jednoho století) je demografie schopna vytvářet pro své analýzy bohatý faktografický materiál, který sociologie využívá jako jeden z významných zdrojů „tvrdých dat“. Znalost dosavadního vývoje je i pro sociologii nezbytností. Avšak přitažlivost časopisu *Demografie* spočívá ještě v jedné podstatné skutečnosti. Díky relativně stručným statím a studiím zbývá velký prostor nejen pro recenze, ale hlavně pro stručné informace a základní přehledové materiály o současném vývoji demografických jevů v socialistickém táboře, vyspělých kapitalistických státech i v rozvojových zemích. Demografové tak mohou být snáze než odborníci ostatních společenských věd „up to date“.

Eliška Rendlová

F. Zich: Sociální procesy

Praha, Svoboda 1986, 273 s.

Positivním jevem v poznávacích snahách naší sociologické fronty v posledním období je soustředěná pozornost věnovaná problematice sociálního rozvoje, poznání zákonitostí sociálních procesů. Bezesporu přínosným příspěvkem v tomto směru je nedávno vydaná monografie našeho současného předního sociologa Františka Zicha, nazvaná „Sociální procesy“. Cílem této recenze není seznámit čtenáře indikativní formou s obsahem monografie, ale vyvodit některé inspirativní závěry, které posuzovaná publikace ať již přímo či implicitně vyvolává.

Přesto však v úvodu charakterizujeme ve stručnosti myšlenkovou architekturu posuzované práce: autor začíná vlastní výklad (po uvedení východisek analýzy sociálních procesů) rozborem kategorie „sociálního“, tedy problematikou vykazující značnou frekvenci vědeckých zájmů sociologů v posledním období. Dlužno zdůraznit, že velmi pečlivě shrnuje celou řadu přístupů k řešení daného problému, avšak sám nezaujímá explicitní postoj, spíše se soustřeďuje na komentář důležitých platností jednotlivých teorií.

Chceme-li pochopit stanovisko autora pokud jde o obsah „sociálního“, je nutno prostudovat celou knihu. Předně dochází k závěru, že sociální sféra představuje relativně samostatnou oblast společenského života, jejím obsahem je vlastně celý systém sociálních vztahů vzniklých a neustále se reprodukujících jako paralelní proces všech základních společenských (především však ekonomických) procesů. Konkrétně historickým výrazem stavu sociální sféry je sociální struktura a její jednotlivé subjekty, vztahy mezi nimi a způsob jejich projevu a zapojení ve společenské organizaci. „Sociální“ se tak – ve srovnání například s tím, co se běžně chápe jako předmět sociální politiky státu – představuje v širším rozsahu, včetně souvislostí s institucionální vybaveností společnosti. Autor věnuje velkou pozornost rozboru a zdůvodnění „zprostředkující“ role sociální sféry ve vztahu k ekonomice, politice a k ostatním oblastem společenského života. Tento rozbor je přínosný pro pochopení složité dialektické souvislosti všech sfér společenského života a umožňuje lépe a komplexněji vyjádřit aktivní obsah sociální sféry, zejména ve vztahu k ekonomice a politice. Do určité míry objasňuje i složitost a obsah momentu neurčitosti, jenž je přítomen ve všech rozhodnutích a opatřeních řídicích společenských subjektů. Tato myšlenka si vyžaduje další hlubší prozkoumání, zejména ve významové relevanci se společenskou praxí.

Autor zcela správně spojuje problematiku vymezení „sociálního“ s nezbytností dále poznávat společenské zákony, a to s větším úsilím než doposud. Postup vpřed v této oblasti rozvoje marxisticko-leninské sociologie, jejíž rozpracovanost považuje za nedostatečnou, však jen naznačuje. V tomto směru je jistě správnou teze, že je nutné dialekticky a interaktivně rozvíjet jak teoretické zákony, tak empirické poznatky. Práci je pak možno chápat jako pokus o koncipování teoretické hypotézy pro takovou interakci a syntézu.

Obecně však považuji – a zdůrazňuji, že jsem si plně vědom různosti současných názorů v tomto ohledu – za prakticky užitečnější pro skutečnou implementaci takovýchto obecných metodologických pravidel konkrétní příklady, provokující nikoli prosté, ale tvořivé následování. Řečeno konkrétněji a provokativněji: z hlediska současných praktických a vědeckých potřeb považuji za užitečnější například rozebrat –

byť i do jisté míry jednostranným způsobem – problematiku vztahu produktivity společenské práce a diferencovanosti životní úrovně než pouze podpořit sice v rozvádějící, ale přesto značně obecné rovině nezbytnost rozporného chápání vztahu teorie a empirie v sociologickém poznání. Tento příklad není v žádném případě kritikou výtkou k pojetí a obsahu recenzované práce, neboť publikace obsahující určitou teoretickou koncepci dávají možnost konfrontace a následného zobecnění pro tvorbu relevantních a funkčních sociologických teorií. Zichova kniha má metodologický a obecně sociologický a – řekl bych – i sociálně filozofický charakter. I druhá část recenzované monografie, věnovaná problematice sociální struktury společnosti, dokazuje tuto skutečnost. I zde autor důsledně sleduje intenci specifiky sociálního, a to na značně vysoké obecnosti úvah, mám na mysli do značné míry „modelové“ úvahy o pojetí sociální skupiny a diskusi na téma hybných rozporů dynamiky sociální struktury společnosti, jež představují pouze základní dimenze této problematiky.

Netvrdím, že podobné úvahy postrádají význam, avšak jde o to, že tato obecnost musí být vyvážena hlubokým poznáním reality. Náměty na systémové pojetí sociálních skupin bude nutno ověřit seriózně založeným výzkumem, jenž ověří relevanci přístupu.

Právě v těchto partiích publikace vzniká velmi silný dojem, že autorem zvolený přístup záměrně sleduje obecnou rovinu řešení problematiky sociální struktury. Sleduje přednostně linii objasnění specifiky sociálních skupin jako různým způsobem organizovaných subjektů. Blížší poznání jejich povahy by mělo význam pro pochopení role sociálních skupin ve sféře ekonomiky a je i určitým námětem pro poznání reálných nositelů vědeckotechnického pokroku a jejich vztahu ke strategii urychlování.

V závěrečné části publikace, nazvané stručně *Sociální procesy*, autor analyzuje roli společenských činností. Společenská činnost představuje základ sociálních procesů, které probíhají paralelně s ostatními společenskými procesy. Sociální proces je tedy způsobem existence sociálního systému, má svou činnostní, vztahovou, hospodářskou, institucionální složku a složku vědomí a prostředí. Analýza vztahu těchto složek umožňuje v obecné rovině pochopit společensky vztahovou stránku jako vedlejší paralelní produkt, přítomný ve všech oblastech meritorních společenských činností. Je zajímavým podnětem pro hlubší pochopení institucionální a dynamické stránky společenských procesů a zákonitostí, na nichž má být koncipována organizační vybavenost institucí. Náměty tohoto druhu obsažené v recenzované knize pokládám za inspirativní pro další rozvoj sociologické teorie a výzkum funkčních aspektů společenských procesů. Potřeba nových přístupů, nových koncepcí, které musí nutně překročit horizonty tradic, je nanejvýš aktuální. Tradiční přístupy se ukázaly prakticky i kognitivně málo účinné, a to jak v podmínkách soudobé společenské praxe socialistické výstavby, tak i v širších měřítkách, neboť o specifické krizi společenských věd tváří v tvář společenské realitě soudobého světa se velmi vážně hovoří prakticky na celém světě. Je nutné vyzdvihnout Zichovo tvořivé, shrnující úsilí, které přispěje k dalšímu postupu poznání vpřed, a to dvěma způsobem: za prvé tím, že kvalifikovaně shrnuje a hodnotí dosavadní úroveň poznání (a to vpravdě konstruktivně zaujatým úsilím), za druhé pak tím, že nastoluje – byť implicitně – celou řadu velmi závažných podnětů jak orientovat naše výzkumné úsilí v nadcházejícím období.

Zichově přístupu by bylo možno vytknout nedostatečnou přítomnost vědecké reflexe ekonomických momentů sociálních procesů, nebo jejich spíše „vnější“ zahrnutí do úvah. Souvisí to s tím, že v práci jde především o objasnění obsahu sociální sféry. Stejně tak by totiž bylo možné vytknout řadě ekonomických publikací nedostatečnou „přítomnost“ adekvátní reflexe sociálních momentů v analýze ekonomických procesů. Podle mého názoru je nanejvýš potřebné právě z hlediska současných praktických potřeb socialistické výstavby překonávat tradice „vědeckého resortismu“, zejména pak mezi ekonomickým a sociologickým poznáním, a to především odkrýváním sociálních obsahů tradičních ekonomických kategorií a vise versa, dále pak zajištěním interakcí komunikace mezi „ekonomickými“ a „sociologickými“ kategoriemi, vytvářet podmínky pro procesuální reflexi jednotlivých konkrétních momentů společenského vývoje. V tomto směru sehrává zásadní roli kategorie reprodukce, aplikovatelná jak na analýzu ekonomických, tak i sociálních procesů (při plném vědomí, že tato klasifikace je možná pouze v určité rovině abstrakce).

Abychom se skutečně přiblížili k pochopení a k vytvoření reálných předpokladů pro fiditelnost sociálních procesů, je nutné daleko zjemnit a tím obohatit i rozšířit náš pojmový aparát, včetně mechanismů jako dynamické struktury: „Zjemnění měřítek“ našich analýz je jednou z důležitých cest jak postihnout reálné sociální procesy. Nebudeme-li věnovat soustředěnou vědeckou pozornost takovým procesům, jako je tvorba, rozdělení a užití materiálních i duchovních hodnot na všech úrovních společen-

ského života, nebudeme-li rozvíjet úvahy obrazně řečeno spadající do sféry sociologie tvorby a užití národního důchodu, sociologie investic, výrobní a nevýrobní potřeby apod., stěží se dobereme podstatných momentů veškerých sociálních procesů. Není nadále možné, aby „nominálně“ identické kategorie, například vztahů, činností, potřeb apod., měly různé „reálné“ významy v různých vědních disciplínách. A zde je podle mého názoru velmi zásadní imperativ pro sociologické práce mající ambici postihnout problematiku sociálních procesů: ekonomické kategorie, ekonomické obsahy studovaných jevů a procesů nesmí být „černou schránkou“, „externalitou“ sociologických úvah, ale naopak: určitý stupeň jejich aktivního osvojení je nejen podmínkou práce sociologa, ale – řekl bych – mimořádnou hybnou silou inspirace v procesech dalšího poznání. Stejně tak na druhé straně je nutné soustavně usilovat o další rozvoj poznání sociálního rozvoje (jako složité soustavy sociálních procesů) jako specifického zdroje rozvoje ekonomické teorie i ekonomického růstu společnosti. V tomto ohledu přináší recenzovaná práce řadu významných poznatků a podnětů. Interdisciplinarita je i v současných společenských vědách nezbytná pro to, abychom se dobrali skutečně nových a prakticky využitelných poznatků o povaze a zákonitostech průběhu sociálních procesů. Řekl bych v této souvislosti, že dosavadní dělba vědecké práce se dostala do rozporu s reálným životem a reálnými potřebami dalšího rozvoje společenské praxe. Interdisciplinarita proto nemůže být „hluchou“ a pomíjivou módou, ale v pravém slova smyslu potřebou: tradiční „externality“ tradičních vědních disciplín se musí právě interdisciplinárním a řekl bych spíše „transdisciplinárním“ úsilím transformovat do „internalit“ komplexních vědních přístupů.

Povaha a podstata sociálních procesů je postižitelná aktivním pokračováním a překonáváním tradičních hranic vědecké dělby práce, jejíž poznávací význam se v současných historických podmínkách již vyčerpal.

Uvádím tyto myšlenky jako určitou ilustraci inspirací, které přináší četba recenzované publikace. Autorovo tvořivé úsilí je nutno vysoce ocenit, současně je nutné vybídnout naši sociologickou frontu k nikoli pouze souhlasné pasivní, ale aktivní dialektické recepci nastolených problémů a k jejich novým hlubším řešením. Nesporný význam má práce pro objasnění předmětu marxistické sociologie v rovině didaktické. Je pokusem o vymezení specifiky a jádra zájmu této vědy.

Je nesporné, že Zichova práce se zařadí mezi významná díla naší sociologické produkce. Spolupodílil se na vzniku nových progresivních proudů v našem sociologickém poznání, úzce spjatém s kvalitativně náročnějšími potřebami další výstavby rozvinuté socialistické společnosti v naší zemi i v širších měřítkách.

František Charvát

B. Němec — D. Holda: Rozvoj osobnosti v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti

Praha, Svoboda 1986, 181 s.

Vznik a rozvoj socialismu je organicky spojen s rozvíjením aktivity subjektivního činitele. Současné úkoly — urychlení sociálně ekonomického rozvoje socialistické společnosti — zdůrazňují význam subjektivního činitele větší měrou, než tomu bylo dříve.

Lze proto jen uvítat, že v nakladatelství Svoboda vyšla publikace, která se zabývá problematikou rozvoje osobnosti, a to v současných podmínkách vývoje socialistické společnosti. Autoři B. Němec a D. Holda přistoupili ke zvolenému tématu poměrně široce, s výraznou snahou postihnout a analyzovat základní podmínky, které proces utváření osobnosti, socialistické osobnosti, podstatným způsobem ovlivňují. Po stručném a kritickém rozboru některých nesprávných a zjednodušujících přístupů a názorů, zejména v buržoazní teorii, výtýčují hlavní teoreticko-metodologická východiska marxistické analýzy a koncepce zvoleného tématu.

V této koncepci má zásadní význam uplatnění konkrétní historického přístupu, zejména poznatků o významu společensko-ekonomické formace. Podstatným rysem posuzované práce je snaha spojit výklad osobnosti člověka s konkrétními společenskými podmínkami, zejména celkovým společenským systémem, v němž proces utváření osobnosti probíhá. Značnou pozornost věnují srovnání podmínek za kapitalismu a socialismu, to pak umožňuje přesněji odhalovat specifiky zkoumaného problému. Docházejí k závěru: „Při srovnání různých společensko-ekonomických formací konstatujeme kvalitativně zásadní rozdíly společenských podmínek. Obdobně lze identifikovat zásadní rozdíly, řekněme, typických osobnosti, které existují v těchto odliš-